

Ivanna Luchakivska

**ETHNONATIONAL CHANGES IN WESTERN UKRAINE AT THE EARLY
POSTWAR YEARS (1945–1953 YEARS)**

The article analyzes the causes and consequences of major changes in the ethno-national structure of population of the region, characterized the political and socio-economic causes, nature and consequences of the Western population 1945–1953 pp.

Key words: ethnonational changes, western regions of Ukraine, deportation, the Soviet regime, the national liberation struggle.

УДК 373.1 "71""19"(477.53-21 Кременчук)

Дар'я Василенко

**РОЗВИТОК ПОВОЄННОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В 50-Х РР. ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ МІСТА КРЕМЕНЧУКА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Проаналізовано стан повоєнної шкільної освіти в Україні в 50-х рр. ХХ ст. на прикладі міста Кременчука Полтавської області. На основі архівних матеріалів проведено аналіз даних щодо збитків та процесу відбудови галузі області. Вказано на основні проблеми, які вирішувалися першочергово для поновлення народної шкільної освіти міста через призму кременчуцьких шкіл. Окреслені методи забезпечення оперативності відродження сфери освіти на Полтавщині.

Ключові слова: народна освіта, Полтавська область, відділ народної освіти, навчальна база, матеріально-технічна база.

Суттєвий вплив спадщини шкільної освіти України радянського періоду на сучасний процес розвитку вітчизняної середньої освіти є не до кінця вивченим та проаналізованим. Ця проблематика актуальна саме з точки зору розгляду повоєнного етапу відновлення народної шкільної освіти у період 50-х рр. ХХ ст. Якісна середня освіта на сьогодні, це запорука майбутнього сталого розвитку держави.

Важливо зазначити, що для дослідження відбудови народної шкільної освіти необхідно розглянути етапи відновлення освітньої галузі з позицій мікроісторії, тобто через призму подій у регіональних промислових містах.

Метою дослідження є аналіз проблем та перспектив процесу повоєнного відновлення шкільної народної освіти в Україні в 50-х рр. ХХ ст. на прикладі міста Кременчука Полтавської області.

Завдання дослідження ґрунтуються на дослідженні методів та механізмів перебігу повоєнної відбудови Кременчука у 50-х рр. ХХ ст., вивчити та проаналізувати систему повоєнної радянської середньої освіти, щоб робити ґрунтовні кроки у розвитку сучасної української середньої освіти.

Основу джерельної бази статті становлять архівні матеріали Держархіву Полтавської обл. та Архівного відділу виконавчого комітету Кременчуцької міської ради Полтавської області (далі – АБВККМР). Деякі із них публікуються вперше.

Певні аспекти досліджуваної тематики можна віднайти у працях таких науковців, як Є. Сайдакова [1], В. Литвин [2], П. Шемет [3], Г. Москалик [4], Ю. Пугасей [5], Л. Березівська [6], Н. Брехунець [7], О. Осташко [8], В. Берека [9], М. Кабатченко [10]. У працях названих авторів висвітлюються нормативні акти, рішення та заходи влади, прийняті в галузі середньої шкільної освіти у період повоєнної відбудови, висвітлюється стан галузі в країні і зокрема у м. Кременчуці.

Незважаючи на те, що деякі аспекти студійованої проблематики вже аналізувалися науковцями, варто відзначити, що на сьогодні заявлена тематика ще не стала предметом окремого наукового дослідження. Саме в цьому й полягає наукова новизна публікації.

У жовтні 1943 р. відновив свою роботу міський відділ народної освіти (далі – міськвно), перед яким поставлено завдання із виконанням закону "Про загальну обов'язкову освіту". Складовими частинами якого в цей період були: необхідне будівництво та раціональне планування мережі шкіл; підвезення дітей до віддалених шкіл; створення і розширення груп і шкіл із подовженим днем, інтернатів (гуртожитків) при школах та шкіл-інтернатів; постійний та ретельний облік дітей шкільного віку; створення фонду загального і обов'язкового навчання, системи патронату для дітей з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей; індивідуальна робота із дітьми, схильними до залишення навчання [11].

Враховуючи положення закону, перед керівництвом міськвно і директорами шкіл міста, були поставлені такі завдання: виконання закону "Про загальне обов'язкове навчання"; удосконалення

навчального процесу (предметні гуртки); поповнення бібліотечних фондів; робота на присадибних ділянках шкіл; естетичне виховання (створення гуртків художньої самодіяльності); фізичний розвиток школярів (будівництво спортзалів та спортивних майданчиків) [11–12].

В організації навчально-виховного процесу в закладах освіти міста, у перші повоєнні роки створено дієву систему надання освітніх послуг, тривала робота з підготовки та розстановки педагогічних кадрів, зі створення матеріально-технічної бази шкіл, діяли заклади з виховання дітей-сиріт, задовольнялися освітні запити населення міста щодо дошкільної, середньої, вечірньої, позашкільної освіти, забезпечувалася зайнятість та відпочинок дітей у літній період. Закон про всезагальну обов'язкову освіту, чітко окреслював комуністичну ідеологію, головною умовою якої було залучення дітей та учнівської молоді до піонерських та комсомольських організацій [13, арк. 3]. З метою подальшого підвищення ідейно-політичного рівня учнів, для учителів проводилися заняття з вивчення історії ВКП(б); учителям 1–4 кл. організовувалися методичні об'єднання; учителів-предметників залучали до новостворених загальнооміських секційних об'єднань [14, арк. 62].

Після звільнення міста у 1943 р. працювало 4 неповних середніх школи (2090 учнів), 7 середніх (4730 учнів), 2 школи для дорослих (222 учнів) [15]. На початок 1950 року в місті діяли 17 шкіл, у яких навчалися 10877 учнів, 3 школи робітничої молоді і 2 спецшколи – для глухонімих і для розумово відсталих [16, арк. 61]. Дані щодо мережі шкіл повоєнного періоду 1944–1950 рр. у таблиці 1.

Таблиця 1

Школи	1944 р. Кількість шкіл (учнів у них)	1945 р. Кількість шкіл (учнів у них)	1946 р. Кількість шкіл (учнів у них)	1947 р. Кількість шкіл (учнів у них)	1948 р. Кількість шкіл (учнів у них)	1949 р. Кількість шкіл (учнів у них)	1950 р. Кількість шкіл (учнів у них)
Неповні середні	4 (1567)	4 (2090)	5 (2850)	6 (4102)	8 (4433)	9 (4818)	6 (2971)
Середні	7 (3648)	7 (4730)	7 (4643)	6 (4107)	6 (4705)	7 (5392)	7 (5228)
Початкові	-	-	1 (440)	1 (428)	1 (874)	1 (365)	-
ФЗО	1 (254)	1 (405)	1 (305)	2 (909)	3 (460)	3 (611)	-

Станом на 1950–1951 навчальний рік виділяємо такі нагальні проблеми освітньої галузі міста, як: розміщення шкіл у непристосованих приміщеннях, недостатня кількість класних кімнат, шкільних меблів, наочних матеріалів, приладів для проведення практичних та лабораторних робіт, нестача підручників. Тому основними напрямками поліпшення матеріально-технічної бази шкільної освіти Кременчука були частковий та капітальний ремонт шкільних приміщень, забезпечення їх меблями і наочними посібниками, а також спорудження нових шкільних приміщень [17, арк. 4–5].

Окреслення основних методів та способів, що застосовувалися для відновлення та розбудови галузі в місті в окреслений період розглянуто на прикладі декількох шкіл Кременчука. Так, у школі № 1, що розташовувалася у дореволюційному будинку семикомплектного народного училища у 1950 р. катастрофічно не вистарчало класних кімнат, тому було прийнято рішення про перенесення гардеробної для учнів у напівпідвальне приміщення, яке раніше не використовувалося, перевагою нової гардеробної було збільшення площі. На місці колишньої роздягальні, після завершення ремонту, облаштували класну кімнату [18, арк. 15–18].

До 1953–1954 навчального року приміщення школи було своєчасно відремонтовано. Забезпечення меблями в навчальному закладі було на відповідному рівні, але у зв'язку із перевантаженням окремих класів учнями не вистарчало 20 парт. У деяких класах учні сиділи трое за партою, не вистарчало шаф для кабінету фізики та хімії. Упродовж 1955–1956 навчального року при школі створено слюсарно-токару майстерню, обладнану токарним верстатом, бормашиною, сімома слюсарними затискачами та дрібними слюсарним інструментами. Обладнання майстерень стало можливим за підтримки підприємств міста, які віддавали у користування школі необхідне обладнання. Приміщення школи № 3 розташовувалася у двоповерховому будинку дореволюційної школи, розрахованому на 400 місць, яке на 1951–1952 навчальний рік вчасно підготували до навчального року [14, арк. 26–31]. Проблемою для нормального функціонування навчального закладу стала невідповідність віковим особливостям учнів (особливо у 1, 7 та 8 кл.) шкільних

меблів, тому для учнів 9 кл. виготовлено спеціальні парти. У цей період для школи придбано 100 стільців, витягну шафу для хімічного кабінету, 16 лавок для відпочинку учнів, що розставили у коридорі. У школі виділили приміщення для бібліотеки, фізико-хімічного кабінету, буфету, медпункту [14, арк. 63]. Навчальний заклад мав 11 класних кімнат, що не давало змоги рівномірно розмістити учнів у дві зміни, два класи працювали у допоміжному приміщенні школи робітничої молоді, що було не зовсім зручно [19, арк. 24–26].

На початку 1953–1954 навчального року школа отримала асигнування на суму 2 тис. крб. для придбання наочних посібників, це значно поліпшило стан викладання навчальних дисциплін. У 1956–1957 навчальному році в учбовому закладі обладнано столярну майстерню та майстерню з обробки металу, через відсутність начальних площ майстерні розмістили у вестибюлі, що викликало додаткові незручності під час проведення уроків [20, с. 4]. Станом на 1959–1960 навчальний рік у школі відремонтовано 2 класні кімнати, що обладнали під кабінети фізики та хімії відповідно [21, арк. 38].

Навчання в школі № 6 у 1951–1952 навчальному році проводилося у спеціальному приміщенні, збудованому в 1940 р. У школі перед початком занять проведено поточний ремонт. Партами, класними стелажками, дошками школа, в основному, була забезпечена, але меблів було замало. Усі класи, крім одного, мали стандартні парти. У 1952–1953 навчальному році при школі працювали кабінети фізики і хімії, природничий кабінет; створено спеціальні кімнати для карт з історії та географії. З другого півріччя 1954–1955 навчального року були обладнані навчальні майстерні по дереву та металу, що мало позитивний вплив на якість навчання учнів та зайнятість їх після уроків, оскільки були відкриті тематичні гуртки. Школі з навчальною метою було придбано автомашину [22, арк. 10–13].

У 1956–1957 рр. фізичний кабінет обладнано розподільчим щитком, з якого струм подавався на столи, були наявні в достатній кількості навчальні прилади з електроніки, радіотехніки, оптики, механіки. Кабінет хімії обладнали відповідно до вимог навчальної програми. Усього обладнання у кабінеті закуплено на 20 тис. крб. У майстерні по металу – діючий токарно-гвинторізний та свердлильний станки. Обладнано 20 робочих місць [23]. Перед початком 1958–1959 навчального року здано в експлуатацію приміщення для крільчатника, побудовано гараж для вивчення автомашини, у якому розмістили наявний автомобіль [19]. Середня школа № 6 станом на кінець окресленого періоду була однією з найбільш забезпечених у місті.

У середній школі № 7 у 1951–1952 рр. проводилися заняття у дві зміни у трьох будинках у зимовий період, у чотирьох – в літній. Четверте приміщення (господарське) було непристосоване для навчання у зимовий період, бо не мало системи опалення. У трьох будівлях навчального закладу налічувалося 12 класних кімнат, з них 6 класних кімнат мали по 18–20 парт та 6 класних кімнат – по 14–15 парт. Приміщення навчального закладу налічувало дві учительські, кабінет директора, кабінет завуча, кімнату під їдальню та кімнату для бібліотеки [15, арк. 11].

На початку 1951–1952 навчального року школа провела капітальне будівництво на суму 47 тис. крб., унаслідок чого додатково одержала 2 класних кімнати розміром 35–38 м², невелику кімнату під бібліотеку та будинок для господарських потреб на 90 м² (довжиною 22 м та шириною 4,5 м). Парт у школі було 212, класних дошок – 12, шаф – 9, така кількість шкільного обладнання не покривала потреб школи і викликала додаткові незручності під час навчального процесу. У центральному корпусі майже усі класні кімнати були викладені кахлями, причому – наполовину побитими, що призводило до надмірного накопичення пилу, незважаючи на постійне вологе прибирання [22]. 1953 р. у навчальному закладі обладнано столярну майстерню, яка служила для ремонту меблів, виготовлення наочності та часткового ремонту школи [24, с. 3].

Упродовж 1950–1960 рр. характеризується поліпшенням матеріально-технічної бази та навчально-виховної роботи, а також підвищенням якісного складу педагогічних кадрів. Зазначимо, що темпи відбудови галузі не дозволили досягти довоєнних показників. Так, у 1939 р. працювало 22 школи, а в 1959 р. їх було тільки 18. Це можна пояснити різними чинниками, що мали місце на цьому етапі відбудови. Так, відбулася часткова реорганізація шкіл, нестача педагогічних кадрів, оскільки в країні ще існував повоєнний дефіцит випускників педагогічних вузів, а також було присутнє бродяжництво дітей, що не дозволяло освітянам надавати освітні послуги дітям усіх вікових категорій [15; 25, с. 3].

Отже, відзначимо, що загальна тенденція шкільної повоєнної освіти в Україні в 50-х рр. ХХ ст., на прикладі м. Кременчука, була позитивною. Незважаючи на залишковий принцип фінансування середньої шкільної освіти відмітимо, що перед керівниками галузі міста постало питання про налагодження навчального процесу в школах, що означало пристосування виділених приміщень під навчальні класи, забезпечення шкіл навчально-методичним та навчально-матеріальним забезпеченням, проведення перепису дітей шкільного віку для залучення їх до навчання.

Упродовж 1950–1960 рр. поліпшено стан шкільної освіти, забезпечено постійне постачання навчальних матеріалів для проведення занять, відремонтовано шкільні приміщення, розпочато

будівництво нових шкіл. Так, за планом мережі шкіл у Кременчуку в 1959–1960 навчальному році мало б працювати 10 середніх шкіл, 4 восьмирічних, одна школа-інтернат – загалом 273 класи – 9432 учнів. Фактично працювали 10 середніх шкіл, 4 восьмирічних і одна школа-інтернат, загалом класів – 275, учнів – 9411.

Список використаних джерел

1. Сайдакова Е. И. Вопросы организации всеобщего обучения / Е. И. Сайдакова. – М., 1953. – 201 с. 2. Литвин В. М. Україна в другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин. – К.: Видавничий дім "Лі-Терра", 2004. – 272 с. 3. Шемет П. Г. Освіта і виховання на Полтавщині в минулому й сьогодні / П. Г. Шемет. – Полтава, 1991. – 210 с.; Бойко А. Історія освіти і просто освіта / А. Бойко // Зоря Полтавщини. – 1991. – № 147 (17847). – С. 4. 4. Москалик Г. Ф. Стан розвитку функціонування народної освіти міста Кременчука в післявоєнні роки / Г. Ф. Москалик // Імідж сучасного педагога. – 2007. – № 1/2. – С. 55–56. 5. Кременчук 440 // 36. мат. наук.-практ. конф., присвяченої 440-й річниці заснування міста Кременчука; [ред. кол. В. І. Маслак]. – Кременчук: ПП Щербатих, 2011. – 278 с. 6. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с. 7. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50–80-х років ХХ століття: історіографія: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Н. С. Брехунець. – К.: 2006. – 25 с. 8. Осташко О. І. Почесні громадяни міста Кременчука / О. І. Осташко, А. М. Лушакова, О. П. Шаблій. – Кременчук: Видавництво "Кременчук", 2005. – 458 с., іл. 9. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2001 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / В. Є. Берека. – К., 2001. – 20 с. 10. Кабатченко М. В. Народное образование в СССР. 1917–1967 / М. В. Кабатченко. – М.: Просвещение, 1986. – 187 с. 11. Держархів Полтавської обл., ф. 4298, оп. 1, спр. 5, 119 арк. 12. Там само, спр. 9, 20 арк. 13. Там само, спр. 1, 14 арк. 14. АБВККМР, ф. 5, оп. 1, спр. 394, 57 арк. 15. АБВККМР, ф. 5, оп. 1, спр. 395, 110 арк. 16. Там само, спр. 396, 79 арк. 17. Держархів Полтавської обл., ф. 4298, оп. 1, спр. 47, 181 арк. 18. АБВККМР, ф. 5, оп. 1, спр. 1, 101 арк. 19. Там само, спр. 5, 75 арк. 20. Коротич С. Невпинно поліпшувати роботу шкіл / С. Коротич // Робітник Кременчуччини. – 1952. – № 2. – С. 4. 21. АБВККМР, ф. 5, оп. 1, спр. 4, 100 арк. 22. АБВККМР, ф. 5, оп. 1, спр. 408, 32 арк. 23. АБВККМР, ф. 5, оп. 1, спр. 71, 49 арк. 24. Іванченко І. Батьківські збори / І. Іванченко // Робітник Кременчуччини. – 1957. – № 32. – С. 3. 25. Шумило К. Підвищувати рівень навчально-виховної роботи в школах / К. Шумило // Робітник Кременчуччини. – 1955. – № 64. – С. 3.

Дарья Василенко

РАЗВИТИЕ ПОСЛЕВОЕННОГО ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ В 50-Х ГГ. ХХ В. (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА КРЕМЕНЧУГА ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ)

Проанализировано состояние послевоенного школьного образования в Украине в 50-х гг. ХХ в. на примере города Кременчуга Полтавской области. На основе архивных материалов проведен анализ данных по убыткам и процессам развития отрасли области. Указаны основные проблемы, которые решались в первую очередь для восстановления народного школьного образования города через призму кременчугских школ. Обозначенные методы обеспечения оперативности возрождения сферы образования на Полтавщине.

Ключевые слова: народное образование, Полтавская область, отдел народного образования, учебная база, материально-техническая база.

Daria Vasylenko

THE POST-WAR SCHOOL EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE 50S OF THE TWENTIETH CENTURY (AS A EXAMPLE OF TOWN OF KREMENCHUK OF POLTAVA REGION)

The paper deals with the analysis of the state of post-war school education in Ukraine in the 50s of the twentieth century as a example of town of Kremenchuk of Poltava region. Based on archival materials it has been analyzed data concerning losses and rebuilding of the education sector in the region. The basic problems have been determined which were primarily to be solved for renewal the school education by means of Kremenchuk schools. The methods for revival efficiency provision in educational sector of Poltava region have been outlined.

Keywords: public education, Poltava region, Department of public education, training base, material and technical base.